

עורכת: ד"ר אסתי ובמן
כרך 9, גיליון מס' 7, 7 ביולי 2019

אוכלוסייה במלכוד – השבטים הפשטונים באזורים השבטיים בפקיסטן

סמדר שאול ודי"ר אריאל קוך*

ב-26 במאי קיימה התנועה הפשטונית למען זכויות אדם (Pashtun Tahafuz Movement - PTM) עצרת מחאה נגד הממשלה הפקיסטנית בצפון וזיריסטן על רקע מעצרים והפעלת אלימות כלפי צעירים פשטונים ובני משפחותיהם החשודים במעורבות בטרור באזורים השבטיים שבגבול עם אפגניסטן. העצרת הסתיימה בהריגתם של 14 בני אדם ובפציעתם של 45 נוספים, שנורו, לפי עדויות, בידי כוחות הביטחון הפקיסטניים.¹ הפשטונים הם הקבוצה האתנית הגדולה בעולם המונה כ-50 מיליון בני אדם ונחשבת לקבוצת הרוב באפגניסטן.² כ-30 מיליון מתוכם מרוכזים בפקיסטן בחבל ארץ הגובל באפגניסטן וכולל את "מחוז הספר הצפון-מערבי" (North-West Frontier Province - NWFP), המכונה גם "חייב'ר פחטונחואה" (Khyber Pakhtunkhwa), ואת מחוז "האזורים השבטיים" (Federally Administered Tribal Areas - FATA), המוכר גם בשם "פשטוניסטן". חבל ארץ זה הוא חלק מטריטוריה המשתרעת לאורך 2400 ק"מ שנושלה מאפגניסטן בהסכם דוראנד (Durand) מ-1893 – הסכם שתחם מחדש את גבולותיה הצפון-מזרחיים והדרומיים של המדינה – וכוללת גם את בלוצ'יסטן בדרומה.³ קו הגבול שנקבע במסגרת

*סמדר שאול היא דוקטורנטית וחוקרת בדסק לחקר רשתות מזרח תיכוניות במרכז משה דיין.

די"ר אריאל קוך הוא חבר בדסק לחקר רשתות חברתיות במרכז דיין.

¹ Saad Sayeed, "Pakistan Pashtun activists say leader arrest herald state crackdown," *Reuters*,

June 20, 2019, accessed June 20, 2019, at [https://www.reuters.com/article/us-pakistan-pashtuns/pakistan-pashtun-activists-say-leader-arrests-herald-state-crackdown-](https://www.reuters.com/article/us-pakistan-pashtuns/pakistan-pashtun-activists-say-leader-arrests-herald-state-crackdown-idUSKCN1TL16D)

[idUSKCN1TL16D](https://www.reuters.com/article/us-pakistan-pashtuns/pakistan-pashtun-activists-say-leader-arrests-herald-state-crackdown-idUSKCN1TL16D)

² Kallie Szczepanski, "Who Are you Pastun People of Afghanistan and Pakistan?," Thought

Co, May 23, 2019, accessed June 20, 2019, at [https://www.thoughtco.com/who-are-the-](https://www.thoughtco.com/who-are-the-pashtun-195409)

[pashtun-195409](https://www.thoughtco.com/who-are-the-pashtun-195409)

³ ההסכם נחתם בין אפגניסטן לבין המועצה הבריטית במסגרתו הסכימה אפגניסטן עם תיחום גבולותיה

המזרחיים והדרומיים בתמורה להסגת הכוחות הבריטיים שפלשו לאפגניסטן. ראה: Conrad Schetter,

"The Durand Line. The Afghan-Pakistani Border Region between Pashtunistan, Tribalistan and Talibanistan," *Internationales Asienforum*, 44, no. 1-2 (2-17), 47-70

ההסכם גרם לפיצול השבטים הפשטונים בין הטריטוריה של אפגניסטן לזו של הודו הבריטית באופן שלא תאם את המציאות הגאוגרפית-חברתית של האזור, ויצר בעיה שלא באה על פתרונה עד היום.⁴ מאמר זה בוחן את המלכוד שבו מצויה האוכלוסייה הפשטונית במרחב זה, השואפת, מחד גיסא, לנורמליזציה של המרחב, ומאידך גיסא, מספקת מקלט לארגונים וקבוצות טרור מקומיים וזרים, ובראשם טליבאן ואל-קאעדה. מכאן חשיבותו של הנושא לא רק לגבי המזרח התיכון אלא לעולם כולו.

ב-1947, החבל הפך רשמית לחלק מפקיסטן העצמאית, אך חרף הריבונות הפקיסטנית המשיכו השבטים בפשטונית להתנהל על פי מבנים חברתיים-פוליטיים נפרדים ממוסדות המדינה בהתאם לקוד ההתנהגות השבטי הפשטוני (*Pashtunwali*) והחוק הקולוניאלי הבריטי. כך נשללו מתושבי המקום זכויות משפטיות בסיסיות כדוגמת הזכות למשפט ונעשה שימוש בענישה קולקטיבית. בד בבד, המשיכו השבטים לשמור על נאמנותם לאוכלוסייה הפשטונית באפגניסטן שעימה הם חולקים מוצא אתני. הדבר התבטא, בין היתר, בתמיכה צבאית שסיפקו למאבקים מזוינים שניהלו הפשטונים בתוך אפגניסטן – בין אם במסגרת מאבקים אתניים פנים-מדינתיים ובין אם במסגרת מאבקים להסגת כוחות קולוניאליים שביקשו לפלוש לאפגניסטן. לשבטים הפשטונים נודעה תרומה גם למאבק המוג'אהדין האפגנים בפולשים הסובייטים לאפגניסטן בשנות ה-80.

בשנים שלאחר נסיגת הסובייטים מאפגניסטן (פברואר 1989), הפכה פשטונית למקלט עבור ארגוני טרור מקומיים וזרים. ואולם, נקודת המפנה העיקרית בתהליך הרדיקליזציה שעבר החבל התרחשה לאחר הפלישה האמריקאית באוקטובר 2001 והפלת משטר הטליבאן באפגניסטן שהובילו לנסיגת הנהגת התנועה לצפון וזיריסטן יחד עם פעילי ובכירי אל-קאעדה, ובתוכם מייסדו אוסמה בן לאדן. תנועת הטליבאן צמחה מתוך ארגון מוג'אהדין פשטוני שהוקם בסיוע המודיעין הפקיסטני, אשר גייס רבים מפעיליו מתוך האוכלוסייה הכפרית הפשטונית במדרסות ללימודי אסלאם שהקימה פקיסטן לאורך הגבול. שיתוף הפעולה בין הטליבאן לבין אל-קאעדה שהחל כבר עם כיבושה של אפגניסטן על ידי הטליבאן ב-1996, היה בין השאר פרי תיווכו של גילאל אל-דין חקאני שהחל את דרכו כאחד הלוחמים בג'יהאד נגד הסובייטים, תוך שהוא נעזר בשירות הביון של פקיסטן (ISI). הוא עמד בראש "רשת חקאני" שמקורה בחמולה פשטונית, ושמילאה תפקיד

⁴ באוגוסט 1949 הכריז שבט אל-אפרידי, אחד השבטים הפשטונים שהופרדו מאפגניסטן במסגרת הסכם דוראנד, על היפרדות מפקיסטן והקמת "פשטונית" העצמאית. אפגניסטן הייתה המדינה היחידה שתמכה בכך, אך זה לא שינה בפועל את מעמדו המדיני של החבל. ראה: Amin Saikal, AG Ravan, Farhadi, and Kirill Nourzhanov, *Modern Afghanistan: A History of Struggle and Survival* (London: IB Tauris, 2012), 120.

מכריע בגייהאד נגד כוחות זרים ומקומיים באפגניסטן. לאחר שטליבאן כבשו את כאבול, נשבע חקאני אמונים למנהיגו מולא מוחמד עומר. בכך שילב חקאני את חמולתו בתוך הטליבאן והפך אותה לגורם המוביל את הגייהאד באפגניסטן. הרשת היתה מעורבת בסדרת מתקפות טרור ברחבי המדינה, ובנו, סראגי א-דין, מונה לסגן בכיר בטליבאן. רשת חקאני ידועה כבעלת ברית של אל-קאעדה והיו אף שטענו כי היא מילאה תפקיד מרכזי בהתפתחותם של אל-קאעדה והגייהאד העולמי.⁵ חקאני היה גם בין הבודדים ששילבו מתנדבים זרים בפעולות הלחימה שהוביל עם קבוצתו כבר מהשנים הראשונות למאבק בסובייטים, והיה בקשר עם רבים מאלה שהפכו לימים למקימי אל-קאעדה ב-1987. לאחר מותו בספטמבר 2018, החליפו בנו בהנהגת הרשת.

הקשרים ההדוקים של הטליבאן עם האוכלוסייה הפשטונית המקומית, לא רק הקלו על חדירתה למרחב, אלא תרמו גם להשתלבות אל-קאעדה בו.⁶ כתוצאה מכך, התבססה תפיסה לפיה מרבית האוכלוסייה הפשטונית בפשטוניסטן, ובמיוחד באזורים השבטיים, מזדהה עם הטליבאן ועם אל-קאעדה ומעורבת בטרור.⁷ תפיסה זו אינה חדשה ויש המייחסים אותה לספרות המחקרית עוד מן התקופה הקולוניאלית שראתה בה אוכלוסייה מיליטנטית באופייה, בשל גילויי התנגדות כלפי הקולוניאליזם הבריטי והסיוע שסיפקה למוג'אהדין האפגני.⁸ תפיסה זו חוטאת לאמת לאור העדויות על התנגדות השבטים הפשטונים להשתלטות המיליטנטים על המרחב שלהם, שהתבטאה בהקמת מיליציות שבטיות להגנת הטריטוריות השבטיות מפני המיליטנטים מאז 2002; ובשיתופי פעולה של זקני השבטים עם הרשויות הפקיסטניות, שהובילו לאיתור וללכידה של גורמים מיליטנטים.

התנהלות זו גבתה וממשיכה לגבות מחיר כבד מהאוכלוסייה הפשטונית שסובלת מאלימות מצד הגורמים המיליטנטיים. לדברי מוחסן דוואר (Mohsin Dawar), מייסד תנועת ה-PTM שמשמש כנציג צפון וזיריסטן בבית התחתון של הפרלמנט הפקיסטני, כ-2000 מנהיגים וזקני שבטים חוסלו

⁵ Don Rassler Vahid Brown, "The Haqqani Nexus and the Evolution of al-Qa'ida", The Combating Terrorism Center, July 14, 2011, 2, accessed June 20, 2019, at <http://viktorvoksanaev.narod.ru/CTC.pdf>

⁶ Rohan Gunaratna and Anders Nielsen, "Al Qaeda in the Tribal Areas of Pakistan and beyond," *Studies in Conflict & Terrorism* (2008), 775-807.

⁷ "Why Pakistan associates terrorism with Pashtuns and Afghans," *DW*, March 20, 2017, accessed June 20, 2019, at <https://www.dw.com/en/why-pakistan-associates-terrorism-with-pashtuns-and-afghans/a-38024338>

⁸ Shah Mahmoud Hanifi, "The Pashtun Counter-Narrative," *Middle East Critique*, 25 (2016), 385-400.

בידי הטליבאן משום שסירבו להסכים להשתלטותו על האזורים השבטיים.⁹ נוסף על כך הפלישות החוזרות ונשנות של הצבא הפקיסטני באזור לאיתור גורמי טרור ומשתפי פעולה, ובפרט כאלה הקשורים לאל-קאעדה, ומדיניות הסיכולים הממוקדים של ארצות הברית נגד בכירי אל-קאעדה והטליבאן גבו אף הם את חייהם של עשרות אלפי פשטונים לא מעורבים, והביאו לעקירתם של יותר ממיליון בני אדם.¹⁰

לצד החיכוך הצבאי שאנו מתמודדת האוכלוסייה הפשטונית, נותרה שאלת מעמדם של האזורים השבטיים. מעמדו של מחוז הספר הצפון-מערבי (NWFT) הוסדר על ידי פקיסטן באפריל 2010, והוא נכלל כמחוז רשמי של פקיסטן תחת השם "חייב'ר פחטונחואה", אך מחוז האזורים השבטיים נותר חסר משילות מדינית, וכחמישה מיליון תושביו, רובם פשטונים, נטולי זכויות אזרחיות ומשאבים חיוניים. מצב זה אמור היה להשתנות בעקבות החלטת הפרלמנט הפקיסטני ממאי 2018 על איחוד מחוז האזורים השבטיים עם "חייב'ר פחטונחואה".¹¹ נראה כי רבים מקרב האוכלוסייה המקומית תמכו בהחלטה זו, וביטוי לכך היו התורים הארוכים שהשתרכו בכניסה לבתי המשפט הזמניים שהוקמו בפאתי העיר פשוואר לאחר קבלתה, מתוך תקווה שיזכו כעת להליכי משפט תקינים שנמנעו מהם עד כה. ואולם, החלטה זו טרם יושמה, ותנועת ה-PTM מסופקת אם אכן תיושם.

במקביל לתהליך זה, מקיים השלטון באפגניסטן מגעים עם מנהיגי הטליבאן במטרה להביא לסיום את המאבק ארוך השנים שמנהלת התנועה נגד השלטון וכוחות הביטחון האפגניים. ב-2018 הוסכם על הפסקת אש שנמשכה בין ה-15 לבין ה-17 ביוני לרגל עיד אל-פיטר, שיותר משהיווה שלב בתהליך ההסדרה, הוכיח את נכונות פעילי התנועה לנרמל את יחסיו עם השלטון האפגני. מתוך התנועה, שמספר פעיליה מוערך ב-55,000 עד 85,000 לוחמים, נכנסו בתקופת ההסדרה בין 25,000 ל-30,000 בני אדם לאזורים הנתונים לשליטת השלטון האפגני והצטרפו לחגיגות שנערכו לרגל החג, על אף שבין המשתתפים נכללו גם גורמים ממשלתיים ואנשי כוחות הביטחון האפגניים.

⁹ Mohsin Dawar, "Why Pashtuns in Pakistan are rising up," *The Washington Post*, 16 April 2019. Available at: https://www.washingtonpost.com/opinions/2019/04/17/why-pashtuns-pakistan-are-rising-up/?utm_term=.4b0f9ccb0fcf

¹⁰ Amnesty International, *"As if hell on me": The human rights crisis in Northwest Pakistan*, (London: Amnesty International Publications, 2010), accessed June 20, 2019, at <https://www.amnesty.org/download/Documents/36000/asa330042010en.pdf>

¹¹ Salman Masood, "Pakistan to Give Equal Rights to Millions in Tribal Areas, Ending a British Legacy," *The New York Times*, May 24, 2018, Accessed June 20, 2019, at: <https://www.nytimes.com/2018/05/24/world/asia/pakistan-tribal-areas-rights.html?module=inline>

הנהגת התנועה, שהופתעה מתגובת פעיליה, פרסמה הצהרה תקיפה הקוראת להם לעזוב בהקדם אזורים אלה ומיד לאחר סיום הפסקת האש חידשה ואף הגבירה את פעילותה המיליטנטית באפגניסטן. כמו כן, התנועה ערכה סבב של מינויי מנהיגים המחזיקים בקו ניצי, כדוגמת מולא מוניב (Mullah Munib) שמונה לאחראי על מחוז הראט. בכך, כנראה, ביקשה לטשטש את השפעת ההסדרה על פעיליה ולהציג עמדה בלתי מתפשרת מול השלטון האפגני. לאחרונה נעשה ניסיון לחדש את המגעים להסדרה שהוביל, אף הוא, להגברת הפעילות המיליטנטית של התנועה באפגניסטן.

משאלת הלב של חלקים באוכלוסייה הפשטונית באזורים השבטיים למימוש החלטת הפרלמנט הפקיסטני ממאי 2018 מטיבה להמחיש את הייאוש שאליו נקלעו. לא זו בלבד שהם מוותרים על חלום ההיפרדות מפקיסטן – אם לטובת איחוד עם אפגניסטן ואם לטובת הקמת מדינה עצמאית של הלאום הפשטוני – אלא מסכימים לקבל על עצמם ריבונות פקיסטנית. נראה כי לאור התנאים הקיימים במסגרתם נאלצים המקומיים להתמודד עם השתלטות גורמים מיליטנטיים, מקומיים וזרים, על המרחב והמחיר שנגבה מהם בשל כך, משילות פקיסטנית נתפסת כחלופה טובה למדי. ניתן לומר בזהירות כי השאיפה לנורמליזציה רווחת גם בקרב פעילים בטליבאן, שיכולה להסביר את הקשחת ההתנגדות של הנהגת התנועה לכל סוג של הסדרה עם המשטר באפגניסטן. לא נראה שטליבאן תהפוך את עורה ותותר על שאיפותיה המוצהרות והבלתי מתפשרות לכינון משטר איסלאמיסטי. כמו כן, לא נראה כי התנועה תפר את בריתותיה עם ארגוני טרור, ובמיוחד אל-קאעדה, שעימו היא מצויה בקשרים הדוקים. עם זאת, כפי שהראינו, חל שינוי בהלך הרוח הציבורי של השבטים הפשטונים. החשש הוא שהתנהלות המשטר והצבא הפקיסטניים עלולה לפגוע בהלך רוח זה, להגביר את הניכור בקרב השבטים, ולהעצים את כוחה של תנועת ה-PTM, הנתפסת למרות תמיכתה ברפורמות באזורים השבטיים כעוינת בעיני המשטר הפקיסטני, בין היתר על רקע האשמות לפיהן היא ממומנת על ידי הודו ואפגניסטן.